

Νέες χρήσεις παλαιών κτηρίων – Ευρωπαϊκές εμπειρίες

Φανή Μαλλούχου-Tufano – Αρχαιολόγος

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σύμφωνα με τις πλέον σύγχρονες επικρατούσες τάσεις, η προστασία τόσο της πολιτιστικής όσο και της φυσικής κληρονομιάς συναπάγονται πλέον κοινές αρχές, πρακτικές και μεθόδους προσέγγισης και διαχείρισης. Πιο συγκεκριμένα, αρχές που πρωτευόντως διείπαν την προστασία της φυσικής κληρονομιάς, όπως της αειφορίας, της μη περαιτέρω επιβάρυνσης του φυσικού περιβάλλοντος και της οικολογικής διαχείρισής του, μεταφέρθηκαν στην προστασία και διαχείριση του ιστορικού δομημένου περιβάλλοντος. Ως άμεση συνέπεια προβάλλει η επιταγή της μη περαιτέρω επιβάρυνσής του με νέες κατασκευές και η επιτακτική στροφή προς την επανάχρηση των ήδη δομημένων αποθεμάτων.

Η ανακοίνωση εξετάζει διάφορα ζητήματα, που προκύπτουν κατά την επανάχρηση των παλαιών κτηρίων, όπως λ.χ. τις επιπτώσεις σε αυτά της βιοκλιματικής προσαρμογής τους ή της προσαρμογής τους σε υφιστάμενους κανονισμούς και ζητούμενα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις πρόσδοσης μιας νέας, δημόσιας, χρήσης. Επίσης εξετάζει ορισμένες αρχές και όρους, που θα πρέπει να διέπουν την διαδικασία της επανάχρησης, σε σχέση με το ζητούμενο της μη παραχάραξης των παλαιών κτηρίων, τόσο όσον αφορά τις εγγενείς αξίες τους όσο και την φυσική ποιότητα και υπόστασή τους. Τέλος, αναφέρεται στις διευκολύνσεις που παρέχουν, αναφορικά προς την επανάχρηση των παλαιών κτηρίων, οι διαδικασίες διαβαθμισμένης προστασίας τους, που ισχύουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και παρουσιάζει πετυχημένες περιπτώσεις επανάχρησης ιστορικών κτηρίων, αντλώντας παραδείγματα κυρίως από βραβευμένα από την Ευρωπαϊκή Ένωση και Europa Nostra έργα.

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Ένα από τα κύρια γνωρίσματα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς στις αρχές του 21^{ου} αιώνα είναι ότι αυτή μοιράζεται με την φυσική κληρονομιά κοινούς στόχους, αρχές, πρακτικές, μεθόδους και διαδικασίες προσέγγισης και διαχείρισης. Πιο συγκεκριμένα, στόχοι και αρχές που πρωτευόντως διείπαν την προστασία της φυσικής κληρονομιάς, όπως εκείνοι της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, της μη περαιτέρω επιβάρυνσης του φυσικού περιβάλλοντος και της οικολογικής διαχείρισής του, μεταφέρθηκαν στην προστασία και διαχείριση του ιστορικού δομημένου περιβάλλοντος. Ως άμεση συνέπεια προβάλλει η επιταγή της μη περαιτέρω επιβάρυνσής του με νέες κατασκευές και η επιτακτική στροφή προς την επανάχρηση των ήδη δο-

μημένων αποθεμάτων. Η προσέγγιση αυτή έχει πλέον επικρατήσει σε όλα τα πλάτη και μήκη της γης, συμπεριλαμβανομένης και της ευρωπαϊκής ηπείρου. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες το 50-70% των οικοδομικών εργασιών που εκτελούνται αυτή τη στιγμή στην Ευρώπη αφορούν εργασίες προσαρμοστικής επανάχρησης (adaptive reuse), όπως είθισται να λέγεται αυτή η προσέγγιση (το ποσοστό αυτό μεγαλώνει προοίσως και της οικονομικής κρίσεως).

Στην πραγματικότητα η προσαρμοστική επανάχρηση δεν είναι μια νέα τάση. Υπήρξε ανέκαθεν μία από τις τρεις κύριες τάσεις, με τις οποίες οι ανθρώπινες κοινωνίες αντιμετώπιζαν τα κατάλοιπα του παρελθόντος από τους αρχαιότατους χρόνους έως το τέλος του 18^{ου} αι. (οι άλλες δύο υπήρξαν η οικειοποίηση των καταλοίπων του παρελθόντος ως προς τη φυσική και την ιδεολογική τους υπόσταση). Ως γνωστό, στην εποχή του Διαφωτισμού αναφέρεται η νέα αντίληψη της ανάγκης διατήρησης των καταλοίπων του παρελθόντος, ως αυτοτελών φορέων πνευματικών αξιών, προκειμένου αυτά να κληροδοτηθούν στους επιγενόμενους. Προϋπόθεση γι' αυτή την αντίληψη είναι η συνειδησιακή αποκοπή του παρόντος από το παρελθόν, η αποστασιοποιημένη θεώρηση των καταλοίπων του, η μεταχείρισή τους μετά από κριτική αποτίμηση των εγγενών αξιών τους και με βάση ορισμένες αρχές και κανόνες, που διατυπώνονται σε διάφορα διεθνή κανονιστικά κείμενα, που συνεχώς, από τις αρχές του 20^{ου} αι. εκδίδονται.

Τα κανονιστικά κείμενα αποτυπώνουν με τον καλύτερο τρόπο την εξέλιξη των αντιλήψεων, τις νέες ιδέες και τάσεις που αναφύονται όσον αφορά την προστασία και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε γενικές γραμμές αυτά μπορούν να υπαχθούν σε δύο περιόδους: σε εκείνα που έχουν εκδοθεί έως τη δεκαετία του 1990 και που φέρουν την σφραγίδα του Χάρτη της Βενετίας του 1964, ενός Χάρτη που αντανακλά ευρωπαϊκές αντιλήψεις για ευρωπαϊκά μνημεία, μνημεία δηλαδή με κυρίαρχο τον ιστορικό και καλλιτεχνικό χαρακτήρα και που είναι κατασκευασμένα με στερεά υλικά, που με το πέρασμα του χρόνου ερειπώνονται, αλλά δεν εξαφανίζονται. Όπως είναι φυσικό, στα κείμενα αυτά δίνεται ιδιαίτερο βάρος στη διαφύλαξη και διατήρηση της φυσικής υπόστασης των μνημείων και της υλικής αυθεντικότητάς τους. Η συνέχιση της χρήσης ή και η επανάχρηση των ιστορικών κτηρίων (αναβίωση είναι συνήθως ο όρος που χρησιμοποιείται) στα κείμενα αυτής της περιόδου υποστηρίζεται και ενθαρρύνεται (από πολύ παλιά είχε συνειδητοποιηθεί το γεγονός ότι η συνεχής χρήση είναι το καλύτερο μέσον για τη διατήρηση ενός κτηρίου, ανεξαρτήτως των αλλαγών που πολλές φορές αυτή επιφέρει σε αυτό). Το θέμα της επανάχρησης των κτηρίων αναφέρονται και διαπραγματεύονται ιδιαίτερος τα κείμενα που έχουν ως αντικείμενο οικιστικά σύνολα: τα κείμενα για την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ευρώπης του 1975, οι Συστάσεις για τη Διαφύλαξη και τον Σύγχρονο ρόλο των Ιστορικών Περιοχών του Ναϊρόμπι (1976), ο Διεθνής Χάρτης για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων της Ουάσιγκτον (1987).

Τα διεθνή κανονιστικά κείμενα που εκδίδονται από τη δεκαετία του 1990 και εξής αποτυπώνουν τις ριζικές μεταβολές που έχουν επέλθει στις αντιλήψεις και πρακτικές της μνημειακής προστασίας με την παγκοσμιοποίηση του ζητήματος στη διάρκεια δύο δεκαετιών εφαρμογής της Σύμβασης για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της UNESCO. Πρόκειται για το σημαντικότερο μετά τον Χάρτη της Βενετίας διεθνές κανονιστικό κείμενο, το οποίο συντέλεσε αποφασιστικά στη συνάντηση και τον διάλογο και τελικά στην όσμωση μεταξύ αντιλήψεων με καταβολές ευρω-

παϊκές και μη (ευρωπαϊκές), οδηγώντας πολλές φορές στην ανατροπή των καθιερωμένων προσεγγίσεων. Στο πλαίσιο αυτό νέες κατηγορίες μνημείων εμφανίζονται (πολιτιστικά τοπία, τόποι με πολιτιστική σημασία, άυλη πολιτιστική κληρονομιά), μνημεία στα οποία το ανθρωπογενές, το φυσικό και το πνευματικό άρρηκτα συντίθενται, νέοι στόχοι προμοδοτούνται στη διαδικασία προστασίας, όπως η διαφύλαξη της αυθεντικότητας των μνημείων, που πλέον όμως δεν περιορίζεται στην υλική τους υπόσταση αλλά καθορίζεται κατά περίπτωση με βάση το πολιτισμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αυτά δημιουργήθηκαν. Στα διεθνή κανονιστικά κείμενα αποτυπώνονται επίσης και οι άλλες σημαντικές αλλαγές αυτών των χρόνων: η πρόσδεση της ανθρωπογενούς πολιτιστικής κληρονομιάς με πολιτικές αειφορίας, τάση που διευρύνεται και καθιερώνεται στις αρχές του 21^{ου} αι., όταν ο πολιτισμός αναγορεύεται σε καθοριστικό πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης, η φυγόκεντρη αποκέντρωση των φορέων προστασίας και η αποδυνάμωση της κρατικής/δημόσιας διαχείρισης προς όφελος μιας ολοένα και περισσότερο ενεργούς ανάμειξης του ιδιωτικού τομέα. Μέσα αυτό το πλαίσιο στις αρχές του 21^{ου} αι. η προσαρμοστική επανάχρηση των ιστορικών δομών ανθεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, ιδιαίτερα στις νεότερες ηπείρους, Αυστραλία, Αμερικές, προσλαμβάνει διαστάσεις οργανωμένης δόμησης μεγάλης κλίμακας με φορείς μεγάλες εξειδικευμένες σχετικά κατασκευαστικές εταιρείες και με επεμβάσεις με δυσδιάκριτα όρια μεταξύ επανάχρησης και αναπτυξιακών αναπλάσεων (redevelopment) (αναφέρονται κυρίως σε επεμβάσεις σε περιοχές με έντονη αποβιομηχάνιση και μεγάλο ανενεργό βιομηχανικό απόθεμα). Πολλές φορές αυτές οι επεμβάσεις οδηγούν σε αμφίβολα, όσον αφορά τη διατήρηση του χαρακτήρα της περιοχής ή των κτισμάτων, αποτελέσματα, δημιουργώντας ομοιογενή παγκοσμιοποιημένα τοπία, τυπικά του σύγχρονου κόσμου μας, των αισθητικών μας προτιμήσεων και των κοινωνικών μας συνηθειών και νοοτροπιών.

Κάτι τέτοιο φυσικά δεν είναι ανεκτό, προκειμένου για επεμβάσεις προσαρμοστικής επανάχρησης στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο: (παρόλο που τέτοιες επεμβάσεις, όπως αυτές που προανέφερα, πραγματοποιούνται, ιδιαίτερα στο Ηνωμένο Βασίλειο, με το τεράστιο ανενεργό βιομηχανικό απόθεμα: αυτή τη στιγμή μεγάλες κατασκευαστικές εταιρείες πραγματοποιούν ισοπεδωτικές όσον αφορά τον χαρακτήρα των κτηρίων επεμβάσεις σε εκτεταμένα συγκροτήματα εργατικών κατοικιών στο Birmingham και Manchester, μετατρέποντάς τα σε middle- upper middle class ελκυστικές, μινιμαλιστικής αισθητικής, οικίες).

Εξηγούμαι: η προσαρμοστική επανάχρηση είναι μια επέμβαση πολύ θετική για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συμβάλλει σημαντικά στη διατήρηση του ιστορικού δομημένου περιβάλλοντος- πηγή εξισορρόπησης για τον άνθρωπο, το ενσωματώνει στη σύγχρονη ζωή και αναδεικνύει και κοινωνικοποιεί τις εγγενείς του αξίες. Από την άλλη η πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι ανανεώσιμη και όταν χάνεται, χάνεται για πάντα. Και ειδικά η Ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά, που διαθέτει μοναδικά σε ολόκληρη τη γη χαρακτηριστικά: μακράιωνη ιστορική διαστρωμάτωση και μια εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία, μορφική και τυπολογική. Επιπλέον η Ευρώπη διαθέτει και ένα μοναδικό καλλιεργημένο φυσικό τοπίο. Για τον λόγο αυτό οι επεμβάσεις προσαρμοστικής επανάχρησης θα πρέπει από την αρχή να σχεδιαστούν πολύ προσεκτικά, ακολουθώντας ορισμένες αρχές και διαδικασίες: Οι βασικότερες:

- Κατ' αρχάς σοβαρή αποτίμηση του ιστορικού δομήματος ως προς το αξιακό του περιεχόμενο, τον ιστορικό, αρχιτεκτονικό, αισθητικό του χαρακτήρα.

- Μελέτη της δομικής του κατάστασης.
- Σχεδιασμός της νέας επέμβασης κατά τρόπο που να σέβεται και να μὴν αλλοιώνει τον κυρίαρχο χαρακτήρα του μνημειακού κτηρίου, τα κύρια αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά.
- Χρήση νέων υλικών συμβατών με τα αρχικά όχι μόνον ως προς τις φυσικοχημικές τους ιδιότητες αλλά και ως προς την αισθητική τους ποιότητα και εντύπωση, την υλικότητα και τις υφές.
- Έξυπνη προσαρμογή του υπό επανάχρηση κτηρίου στις σύγχρονες ενεργειακές απαιτήσεις και στις απαιτήσεις ασφαλείας: είναι ένα πολύ σημαντικό ζήτημα, που πολλές φορές έχει βλαβερό για τη φυσική και αισθητική εικόνα του μνημείου αποτέλεσμα (δεν έχουμε χρόνο ανάπτυξης του σοβαρού αυτού θέματος).

Εν κατακλείδι, κατά τον σχεδιασμό της επανάχρησης πρέπει να επιδιωχθεί η μια ισορροπία ανάμεσα στην πολιτισμική παράδοση, τις πρακτικές νέες ανάγκες και τη σύγχρονη έκφραση (μιλάμε φυσικά για τη χρησιμοποίηση σύγχρονης αρχιτεκτονικής γλώσσας κατά την επέμβαση και όχι ενός ψευδο-παραδοσιακού, μιμητικού ιδιώματος), ισορροπία άλλωστε που χαρακτηρίζει κατεξοχήν την ευρωπαϊκή πολιτισμική παράδοση.

Παραδείγματα καλών πρακτικών

Van Nelle Factory

Stanley Mills

Fonderie d' Alsace, Muhlouse

Αββαείο Αρδεννών

BK City, Σχολη Αρχιτεκτονικής Πανεπιστημίου του Δελφτ

Remisen Branden

Rush Library

Dovecott Studio

San Pietro in Siracusa

Centrale Montemartini